

interconnection between the equity law and the institution of praetor in the Ancient Rome. The research demonstrates that application of judicial precedent in the history of mankind resulted not from a specific legal doctrine or legislation of any country but arose as expression of the principle of equity.

Key words: precedent, source of law, court practice, praetor.

Надійшла до редакції 16.11.2009 р.

**УДК 340(470) «1864»+340(477)(091) Д.А. Шигаль, канд. юрид. наук,
доцент**
*Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

СПЕЦИФІКА ОСВІТНЬОГО ЦЕНЗУ, ВСТАНОВЛЕНОГО СУДОВИМИ СТАТУТАМИ 1864 р. ДЛЯ МИРОВИХ СУДДІВ

У 60-х роках XIX ст. в Російській імперії було здійснено судову реформу. Одним з її головних інститутів став мировий суд, який втілює в собі найголовніші засади демократичного судочинства – гласність, усність, швидкість розгляду дрібних цивільних і кримінальних справ, можливість закінчення справи примиренням сторін. Введенню цього інституту передувало досить тривалий період розроблення основних засад і принципів його функціонування. Незважаючи на те, що авторами судової реформи 1864 р. було здійснено досить великий обсяг роботи з підготовки основних судових інститутів, цей інститут,

будучи для російського судоустрою явищем цілком новим, містить низку внутрішніх протиріч у своїй конструкції. І хоча останні й суттєво не впливали на загальні позитивні результати діяльності мирових судів, проте в багатьох випадках вони досить негативно відбивалися в практиці функціонування розглядуваних судових органів.

Звичайно, конструктивна специфіка інституту мирового суду вимагає найретельнішого вивчення, що й зумовлює наукову спрямованість даної статті. Мета її пов'язана з особливостями виборної системи, встановленої Судовими статутами 1864 р. для мирових судів, і по-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

лягає у спробі провести всебічний аналіз освітнього цензу для кандидатів у мирові судді з широким використанням архівних статистичних даних.

Що стосується наукового внеску в дослідження цієї проблеми представників дореволюційної й сучасної історичної науки, то слід відзначити, що такі вчені-правознавці, як Б.В. Віленський, О.А. Головачов, В.П. Даневський, С.П. Мокринський, П.М. Обнінський, М. Окунєв, В.А. Чехович [Див.: 1-3; 7-10; 14] та інші неодноразово звертали ся до питань, пов'язаних зі специфікою заміщення посад мирових суддів. Разом із тим проблема освітнього цензу висвітлена недостатньо, а тому потребує проведення відповідного комплексного дослідження.

Переходячи безпосередньо до розгляду особливостей виборної системи мирових судів, відзначимо, що поряд з відповідністю загальним умовам вступу на суддівську службу (російське підданство, 25-річний вік, чоловіча стать та моральна бездоганність) кандидати в мирові судді згідно зі ст.19 «Заснування судових установлень» повинні були відповідати й вимогам 3-х цензів – місцевого, освітнього й майнового [13, ст.19].

Необхідність для кандида-

та в мирові судді відповідати вимогам освітнього цензу означала, що в мирові судді могли обиратися лише особи, які одержали освіту у вищих чи середніх учбових закладах, або витримали відповідне випробування, або ж прослужили не менше 3-х років на посадах, завдяки яким могли набути практичних навичок у провадженні судових справ [13, ст. 19].

Як бачимо, освітній ценз трактувався досить широко: згідно з положеннями ст.19 у мирові судді могли обиратися не тільки особи без вищої юридичної, а й навіть без будь-якої освіти. Таке правило пояснювалося перш за все тим, що на момент здійснення судової реформи 1864 р. в Російській імперії не було в достатній кількості підготовлених фахівців-правознавців. За деякими даними в 1821-1861 рр. юридичні факультети Росії разом з ліцеями й училищами правознавства випустили всього 9 тис. фахівців [6, с. 291, 292]. Звичайно, що такої чисельності професіоналів для мирових судів з урахуванням потреб судової реформи було недостатньо. Із цього приводу О.А. Головачов указував, що «знайти в даний час декілька тисяч людей юридично освічених для зайняття посад мирових суддів немає ніякої можливості і що триматися теоретич-

ної точки зору в такому випадку – це означає відстрочувати здійснення необхідної реформи. На цій підставі теорія повинна зробити поступку й допустити до обрання осіб, які отримали загальну освіту» [2, с. 328].

Цікаво, що під час розробки Судових статутів 1864 р. було запропоновано, щоб у столицях дільничними мировими суддями обиралися «тільки особи, які закінчили курс юридичних наук у вищих учбових закладах», з поширенням цього правила «на дільничних мирових суддів губернських і повітових міст, не інакше, однак, як у законодавчому порядку». Такий засіб визнавався необхідним у зв'язку з великою кількістю справ у столицях і деяких інших регіонах, де діяльність мирових суддів потребує більш наполегливої праці і знань, а тому судді необхідно бути й більш обізнаним із судовою практикою. При цьому зазначалося, що особливих перешкод не виникне, оскільки у цих містах є достатня чисельність осіб з вищою юридичною освітою. Однак при остаточному обговоренні це правило було відхилено на тій лише підставі, що мирові судді й у столицях не будуть розглядати ніяких інших справ, окрім тих, що покладаються на них взагалі. Щодо труднощів, які могли виникнути з приводу великої кількості ма-

лозначних справ, то їх пропонувалося вирішати «відповідним збільшенням числа мирових суддів» [13, с. 40].

На практиці побоювання укладачів Судових статутів стосовно нерозмірності кількості справ, що розглядатимуться в місті чи повіті, цілком виправдалися. Наприклад, у Харківському повіті міський суддя вирішував у середньому вп'ятеро справ більше, ніж суддя повітовий (2233 справи проти 542 у 1868 р. та 1844 справи проти 347 у 1869 р.), в результаті чого вартість провадження справ у повіті обходила для земства значно дорожче, ніж у місті. Так, у м. Харкові вона коштувала земству 1 руб. 83 коп., а в повіті – 7 руб. 19 коп. [5, с. 265]. Такий стан речей примусив Харківські повітові збори прийняти в 1873 р. постанову про зміни в поділі Харківського судово-мирового округу на дільниці, згідно з чим замість 4-х дільниць у м. Харкові та 4-х у Харківському повіті створювалися відповідно 5 міських [12, с. 178] та 3 повітових дільниць [4, с. 108]. Подібна ситуація склалася й у Херсонському судово-мировому окрузі, внаслідок чого Херсонським з'їздом мирових суддів у 1870 р. було заявлено клопотання про введення у м. Миколаєві ще одного – 4-го – мирового судді [11, с. 32].

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

Занадто широке трактування освітнього цензу, що допускалося за Судовими статутами 1864 р., у деяких випадках досить негативно позначалося на особовому складі мирових судів, а також і на розглядові справ. На практиці «як у порядку провадження справ, так і у своїх рішеннях мирові судді виявилися зв'язані законом не менше, ніж загальні судові місця. Склад злочину, граничні ставки покарання для всіх без винятку суддів визначає закон... Практика не сповільнила виявити, що складність і трудність справ не залежать від ступеня їх важливості... Закон і життя зажадали від мирових суддів такої ж юридичної підготовки, як і від суддів у складі загальних судових місць» [7, с. 7-9].

Розглянемо далі співвідношення між освітнім рівнем мирових суддів, призначених на свої посади, й мирових суддів, обраних земськими повітовими збо-

рами. Якщо узагальнити статистичні дані по всіх губерніях Росії, то виявиться, що з числа 791 дільничного мирового судді за призначенням вищу освіту мали 72% осіб, середню – 22,6%, нижчу – 5,4%. Освітній ценз дільничних мирових суддів, обраних земськими повітовими зборами, має такий вигляд: з вищою освітою – 49%, із середньою – 45%, з нижчою – 6%. Порівняння цих показників свідчить, що розбіжності в загальнотеоретичному рівні суддів призначених і обраних не такі вже й великі.

Досить показово, що освітній рівень мирових суддів в українських губерніях (як призначених від уряду, так й обраних земськими повітовими зборами) характеризується як високий. Так, з табл.1 видно, що чисельність перших з вищою освітою становила: для Волинської губернії – 38 осіб (73%), Київської – 53 (84%), Подільської – 47 (82%).

Таблиця №1

Характеристика освітнього цензу дільничних мирових суддів, призначених на посади від уряду, в українських губерніях

Губернії	Мирові судді з вищою освітою		Мирові судді з середньою освітою	Мирові судді з нижчою освітою	Невідомо, з якою освітою
1. Волинська	38	73%	10	4	0
2. Київська	53	84%	9	1	1
3. Подільська	47	82%	9	1	0
Разом	138	--/--	28	6	1

Проблеми теорії й історії держави і права

Що стосується числа мирових суддів з вищою освітою, які обиралися на свої посади повітовими зборами, тут цифри ще більше вражають: у Катеринославській губернії їх чисель-

ність сягала 24 осіб (61,5%), у Полтавській – 35 (63,6%), Таврійській – 23 (76,6%), Харківській – 25 (56,8%), Херсонській – 34 (64,1%), Чернігівській – 35 (68,6%).

Таблиця №2

Характеристика освітнього цензу дільничних мирових суддів, обраних на посади земськими повітовими зборами, в українських губерніях [10, с. 209-211]

Губернії	Мирові судді з вищою освітою		Мирові судді з середньою освітою	Мирові судді з нижчою освітою	Невідомо, з якою освітою
1. Катеринославська	24	61,5%	13	2	3
2. Полтавська	35	63,6%	18	2	4
3. Таврійська	23	76,6%	4	3	4
4. Харківська	25	56,8%	16	3	5
5. Херсонська	34	64,1%	18	1	7
6. Чернігівська	35	68,6%	10	6	5
Разом	176	--/--	79	17	28

Якщо порівнювати цифрові дані обох таблиць з показниками освітнього цензу мирових суддів в інших регіонах Росії, стає очевидним, що освітній рівень українських суддів був найвищим по імперії! Для порівняння: середній показник по російських губерніях щодо чисельності мирових суддів з вищою освітою (для обраних земськими повітовими зборами) становив 45%. Як бачимо, в кожному випадку показники освітнього рівня українських суддів

набагато перевищують загальноросійські. Ця обставина підтверджує, що мировий суд на українських територіях зустрів найбільше сприяння своєму запровадженню й розвитку, ніж по Росії у цілому.

По виявленні протягом певного часу в діяльності мирових судів недоліків, пов'язаних з освітнім цензом, з'являються й перші проекти з реформування їх виборної системи. Наприклад, П.М. Обнінський справедливо пропонував обмежити ос-

вітній рівень, допустивши до обрання в мирові судді тільки осіб, які мають вищу юридичну освіту [9, с. 403, 404]. Такої ж точки зору дотримувався й О.А. Головачов [2, с. 332, 333] і В.П. Даневський, який указував, що говорячи про встановлення обов'язкової спеціальної юридичної освіти, неможливо оспорювати, що за рівних умов недосвідченості й молодості юрист за освітою скоріше набуде потрібного досвіду, й виявиться в більшості випадків кращим суддею, ніж людина, яка юриспруденції ніколи не вивчала [3, с. 105].

Характерно, що з часом почали з'являтися й проекти, радикальніші за своєю суттю. Наприклад, вимагалось взагалі

скасувати виборний принцип заміщення посад у мирових судах і всіх суддів призначати від уряду. Тим самим було б досягнуто необхідного освітнього рівня особистого складу цих судів [Див.: 8, с. 109; 9, с. 408].

З такими зауваженнями й пропозиціями варто погодитися, але обов'язково треба пам'ятати, що при цьому встановлювався розширений освітній ценз у зв'язку з нестатком юридично підготовлених кадрів. Тому й критика в цьому напрямку повинна бути дещо поблажливою. Саме тому й міркування про реформування інституту мирових суддів доцільними слід вважати тоді, коли в Росії з'явилася необхідна чисельність юристів, і аж ніяк не раніше.

Список літератури: 1. Виленский Б.В. Судебная реформа и контрреформа в России. – Саратов: Приволж. кн. изд-во, 1969. – 400 с. 2. Головачев А.А. Десять лет реформ (1861-1871). – Спб.: Тип. Ф.С. Сушинского, 1872. – 400 с. 3. Даневский В.П. В защиту выборного мирового института // Юрид. вестн. – 1888. – № 9. – С. 92-105. 4. Доклад о числе судебно-мировых участков в Харьковском уезде // Журн. экстрен. земск. собрания Харьков. уезда, бывшего в февр. месяце 1872 г. – Харьков: Универ. тип., 1872. – С. 106-108. 5. Доклад управы о занятиях мирового суда Харьковского уезда и его нуждах // Журн. очеред. земск. собрания Харьков. уезда, бывшего в мае месяце 1870 г. – Харьков: Универ. тип., 1870. – С. 260-267. 6. Достаточно ли у нас число образованных людей для осуществления судебной реформы? // Журн. М-ва юстиции. – 1863. – № 4. – С. 291-294. 7. Мокринский С.П. Выборный мировой суд. – Птг.: Сенат. тип., 1914. – 66 с. 8. Обнинский П.Н. Ещё о мировом институте // Юрид. вестн. – 1888. – №5. – С. 107-112. 9. Обнинский П.Н. Мировой институт: Судебно-бытовой очерк // Юрид. вестн. – 1888. – № 3. – С. 400-415. 10. Окунев Н. К вопросу об образовательном цензе и продолжительности службы мировых судей // Журн. М-ва юстиции. – 1896. – №2. – С. 207-212. 11. Отношения Херсонского съезда мировых судей: Пост. Херсон. уезд. земс. собрания созыва 1870 г. – Херсон: Тип. Ващенко, 1871. – С.32-33. 12. Распределение судебно-мировых участков города Харькова // Журн. очеред. земск. собрания Харьков. уезда, бывшего 3-17 июня 1874 г. – Харьков: Тип. Гордона, 1874. – С. 178. 13. Учреждение судебных установлений // Судеб. уставы с изложением рассуждений, на коих они основаны: 20.11.1864 г. – 2-е доп. изд. – Спб.: Изд-во Гос. канц., 1867. – Ч.3. – V, LIII, 567 с. 14. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 2001. – Т.3: К-М. – 792 с.

СПЕЦИФИКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ЦЕНЗА, УСТАНОВЛЕННОГО СУДЕБНЫМИ УСТАВАМИ 1864 Г. ДЛЯ МИРОВЫХ СУДЕЙ

Шигаль Д.А.

Детально проанализирована сущность образовательного ценза, установленного Судебными уставами 1864 г. для мировых судей. На основании архивных статистических данных делаются выводы о целесообразности конструкции образовательного ценза, закреплённой в уставах 1864 г. Рассматриваются проекты по изменению образовательного ценза для мировых судей.

Ключевые слова: судебная реформа 1864 г., Судебные уставы, мировой суд, образовательный ценз.

EDUCATIONAL QUALIFICATION FEATURE, ESTABLISHED BY JUDICIARY STATUTES 1864 FOR JUSTICES OF THE PEACE

Shigal D.A.

The author has analyzed thoroughly the essence of educational qualification, established by judiciary Statutes 1864 for justices of the peace. Certain conclusions about the necessity of educational qualification scheme in the Statutes 1864 were done on the basis of archive statistical data. Some projects on educational qualification changing for justices of the peace.

Key words: judiciary reform 1864, judiciary Statutes, court of the peace, educational qualification.

Надійшла до редакції 29.12.2009 р.